

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО КУРСУ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Анотація. Російсько-українська війна, розв'язана Росією 2014 року, увійшла в гостру фазу після нового наступу російських військ на територію України 24 лютого 2022 року. Повномасштабне російське вторгнення не лише призводить до руйнівних економічних наслідків і масової загибелі людей, але й диктує нові нестандартні умови існування та розвитку Європейського зеленого курсу. Особливий інтерес становить питання про спроможність держав-членів ЄС, попри всі численні труднощі й виклики, пов'язані зі складною військово-політичною ситуацією в Україні, досягти кліматичної нейтральності на європейському континенту до середини нинішнього століття. Отже, з огляду на все вищезазначене метою статті стало визначення основних загроз та можливостей для ЄЗК, що виникають чи потенційно можуть виникнути внаслідок російсько-української війни.

Ключові слова: російсько-українська війна, Європейська зелена угода, енергетичний перехід ЄС, вуглецевий слід, екоцид в Україні.

RETHINKING THE EUROPEAN GREEN DEAL IN THE CONTEXT OF THE RUSSO-UKRAINIAN WAR

Summary. *The Russo-Ukrainian War, launched by Russia in 2014, entered an acute phase after the new Russian incursion into the territory of Ukraine on February 24, 2022. The full-scale Russia's invasion not only leads to massive loss of life and devastating consequences for the economy, but also dictates new non-standard conditions for the existence and development of the European Green Deal. Of particular interest is the question of whether EU Member States could achieve climate neutrality on the European continent by the middle of the current century, despite numerous difficulties and challenges associated*

¹ **Гуцалюк Валерія**, аспірант кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка»; valeriia.v.hutsaliuk@lpnu.ua

The formation and peculiarities of the implementation of the European Union's Eastern policy

with the complicated political and military situation in Ukraine. Thus, taking into account all of the above considerations, the aim of this article was to identify the key threats and opportunities for the EGD that arise or could potentially arise as a result of the Russian-Ukrainian war.

Key words: *Russo-Ukrainian War, European Green Deal, EU's energy transition, carbon footprint, ecocide in Ukraine.*

Вступ. Кінець XX – початок XXI століття ознаменувався численними закликами наукової спільноти до перегляду усталених підходів у сфері протидії кліматичним змінам, позаяк такі виявилися недовідними в нових екологічних реаліях. Так, наприклад, Міжурядова група експертів із питань змін клімату в п'ятому оціночному звіті від 2014 року², а пізніше й Всесвітня метеорологічна організація у своєму огляді щодо очікуваних температурних показників у 2020–2024 роках³, закликали світову спільноту вжити термінових заходів для запобігання рекордному зростанню середньої температури Землі (на 1,5 градуси Цельсія), що за попередніми прогнозами має відбутися впродовж найближчих років і спровокує незворотні та руйнівні наслідки для всього людства.

Європейський Союз, який протягом кількох останніх десятиліть визначав орієнтири глобальної екологічної політики у сфері зміни клімату, став першим і поки єдиним міжнародним гравцем, який розробив детальний план дій для досягнення кліматичної нейтральності у власному регіоні розташування. Затвердженню такого плану дій, відомого нам як «Європейський зелений курс (далі – ЄЗК)»⁴, передувала ухвалена від 28 листопада 2019 року Резолюція, якою Європарламент фактично оголосив режим надзвичайної кліматичної

² World Meteorological Organization. (2020). *Global Annual to Decadal Climate Update*. URL: https://hadleyserver.metoffice.gov.uk/wmolc/WMO_GADCU_2020.pdf.

³ Intergovernmental Panel on Climate Change. (2014). *Climate Change 2014: Synthesis Report*. URL: https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/05/SYR_AR5_FINAL_full_wcover.pdf.

⁴ European Commission, COM(2019) 640. (2019, 11 December). *The European Green Deal*. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b828d165-1c22-11ea-8c1f-01aa75ed71a1.0002.02/DOC_1&format=PDF

ситуації в Європі та на планеті загалом⁵. Представлення ЄЗК відбулося в Європейському парламенті в грудні 2019 року, а вже із січня 2020 року після ухвалення відповідної Резолюції розпочався процес реалізації перших зелених ініціатив державами-членами ЄС⁶.

Однією з особливостей, яка відрізняє ЄЗК від попередніх природоохоронних програм ЄС, є застосування комплексного підходу до подолання та попередження наслідків глобальних змін клімату. Так, об'єднані європейські держави фокусуються на дев'яти основних напрямках дій для досягнення кліматичної нейтральності континенту, серед яких – боротьба зі зміною клімату, перехід до відновлювальних джерел енергії (далі – ВДЕ) та циркулярної економіки з нульовими викидами, захист екосистем Європи, чисте довкілля, стала й розумна мобільність, зелена сільськогосподарська політика тощо⁷. Зауважимо також, що в основу зеленого проєкту покладено базові положення Паризької кліматичної угоди⁸, якою було замінено Кіотський протокол після 2020 року, а також фундаментальні принципи екологічної політики ЄС, з-поміж яких – принцип «забруднювач платить», принципи запобігання, перестороги, сталого розвитку планети, інтеграції екологічних питань у політику ЄС та компенсації шкоди, завданої довкіллю, шляхом її усунення на самому початку виникнення⁹.

Зокрема, серед вагомих здобутків за понад два роки реалізації курсу – залучення країн-учасниць Східного партнерства до зелених перетворень у межах ЄЗК шляхом фіксації відповідних довгострокових

⁵ European Parliament resolution on the climate and environment emergency, 2019/2930. (2019, November 28). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2019-0078_EN.html.

⁶ European Parliament resolution on the European Green Deal, 2019/2956. (2020, January 15). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0005_EN.html.

⁷ European Commission, COM(2019) 640. (2019, 11 December). *The European Green Deal*. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b828d165-1c22-11ea-8c1f-01aa75ed71a1.0002.02/DOC_1&format=PDF.

⁸ United Nations. (2015). *Paris Agreement*. URL: https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf

⁹ Consolidated version of the Treaty establishing the European Community, C 325/1 (2002, 24 December). *Official Journal of the European Communities*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12002E/TXT&from=EN>.

цілей у спільному комюніке¹⁰, а також ухвалення низки актів вторинного права, що регулюють діяльність ЄС у пріоритетних зелених напрямках: Кліматичного закону, Кліматичного цільового плану ЄС, Кліматичної програми «Fit for 55», нової Стратегії щодо адаптації до зміни клімату, Плану дій ЄС щодо нульового забруднення тощо.

Сьогодні ж особливе занепокоєння в цивілізованому світі викликає розв'язана Росією повномасштабна війна проти України, що не лише призводить до загибелі великої кількості людей та значних матеріальних втрат, але й диктує нові нестандартні умови існування й розвитку ЄЗК. Інакше кажучи, війна створює парадоксальну ситуацію: з одного боку, ставиться під сумнів подальша реалізація зеленого проекту та, зрештою, і досягнення його основної цілі – перетворити Європу в кліматично нейтральний континент до 2050-го року, а з іншого – виникають можливості для прискорення зелених трансформаційних процесів в ЄС. Отже, з огляду на зазначене видається необхідним визначити основні загрози та можливості для ЄЗК, що виникають чи потенційно можуть виникнути внаслідок російсько-української війни.

Проблемні аспекти енергетичного переходу ЄС: від викопного палива до відновлюваних джерел енергії. Станом на 2021 рік держави-члени об'єднання імпортували з Росії 45,3% природного газу, 27% нафти та 46% вугілля¹¹. Сьогодні ж Президент Європейської комісії Урсула фон дер Ляєн заявляє про те, що вторгнення в Україну, а також відриті агресія та погрози Кремля проти усього Західного світу унеможливають майбутню співпрацю з РФ. Зі свого боку, виконавчий віцепрезидент Єврокомісії з питань ЄЗК Франс Тіммерманс додає, що «Путінська війна в Україні демонструє невідкладність прискорення переходу до чистої енергії»¹².

¹⁰ European Commission, JOIN(2020) 7. (2020, March 18). *Eastern Partnership policy beyond 2020*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020JC0007&from=EN>.

¹¹ European Commission. (2022, April 20). In focus: Reducing the EU's dependence on imported fossil fuels. *Official website*. URL: https://ec.europa.eu/info/news/focus-reducing-eus-dependence-imported-fossil-fuels-2022-apr-20_en.

¹² European Commission. (2022, March 8). REPowerEU: Joint European action for more affordable, secure and sustainable energy. *Official website*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_1511.

Так, на тлі російської агресії в Україні перша половина 2022 року відзначилася ухваленням на рівні ЄС історичного рішення про позбавлення залежності від російського викопного палива. Про намір відмовитися від купівлі природного газу РФ, а також поступово відійти від російських нафти та вугілля задовго до кінця нинішнього десятиліття йдеться в комюніке «REPowerEU», затвердженому Європейською комісією 8 березня 2022 року¹³. Зазначимо, що досягнення такої мети, з одного боку, матиме суттєвий негативний вплив на економічний стан держави-агресора, а з іншого – може пришвидшити перехід значної частини Європи до відновлюваної енергетики та відкриває можливість для досягнення ще декількох пріоритетних цілей, закладених в ЄЗК: скоротити річне споживання викопного газу; поступово замінити автомобілі з двигунами внутрішнього згоряння на електрокари, вуглецевий слід яких наближується до нуля тощо.

Серед викликів, з якими неминуче стикнеться будь-яка держава-член ЄС внаслідок поступової відмови від імпорту російських енергоносіїв, – врегулювання постачання викопного палива та пошук альтернативних джерел енергії. У цьому контексті слід нагадати, що ще у 2021 році в правках до Директиви ЄС про заохочення до використання ВДЕ, пропонувалося збільшити у валовому кінцевому енергоспоживанні загальну частку енергії, виробленої з відновлюваних джерел, до 40 % станом на 2030 рік¹⁴. Зараз же Єврокомісія розмірковує над збільшенням цієї частки до 45% з метою пришвидшити наближення європейських держав до енергетичної незалежності від РФ¹⁵. Поки процес переходу Європи до відновлюваної енергії триває, у короткостроковій перспективі частину енергетичних потреб ЄС може

¹³ European Commission, COM(2022) 108. (2022, March 8). *REPowerEU: Joint European Action for more affordable, secure and sustainable energy*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2022%3A108%3AFIN>

¹⁴ European Commission, COM/2021/557. (2021, 14 July). *Proposal for a Directive (EU) 2018/2001 on the promotion of the use of energy from renewable sources*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52021PC0557>

¹⁵ Abnett, K. (2022, April 20). European Commission analysing higher 45% renewable energy target for 2030. *Reuters: Breaking International News & Views*. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/european-commission-analysing-higher-45-renewable-energy-target-2030-2022-04-20>

задовольнити, зокрема, шляхом розширення виробництва викопного палива на території держав-членів (що спровокує збільшення викидів CO₂ і своєю чергою уповільнить темп зелених перетворень у межах ЄЗК) та постачання зрідженого природного газу із США, Нігерії, Австралії та інших країн.

Що стосується безпосередньо України, то для ЄС, якому, фактично, вдалося залучити її до ініціатив зеленого проєкту у 2020 році, вкрай важливо, аби держава не припиняла свій шлях до стійкого майбутнього навіть у часи протистояння військовій агресії РФ. Насамперед, держави-члени об'єднання зацікавлені в цьому, позаяк, по-перше, Україна – невіддільна частина європейської сім'ї та вже в червні 2022 року може отримати статус кандидата на вступ до ЄС, а по-друге, вона належить до держав Європейського регіону, де відповідно до ЄЗК планується досягти кліматично нейтральний статус до середини XXI століття. Про свій намір сприяти досягненню довкільної стійкості України та надійності її енергосистеми, зокрема шляхом екстреної синхронізації українських електричних мереж з мережею континентальної Європи, ЄС зазначав у низці правових документів, зокрема, у вже згаданому комюніке від 8 березня 2022 року¹⁶.

Зміни атмосферного балансу: вуглецевий слід російсько-української війни. Внаслідок спаду виробництва викопного палива на території РФ, що неминуче відбудеться через жорстке санкціонування Росії країнами Заходу, виникає потреба негайного пошуку можливостей та шляхів його заміщення. Серед варіантів короткострокового заміщення (якщо перехід до ВДЕ затягнеться, то й довгострокового) – відновлення роботи вуглецевих виробництв чи розширення вже наявного виробництва викопного палива в державах-членах ЄС. Звичайно, таке повернення на шлях до карбонізації виробничих процесів негативно відобразиться на глобальних температурних показниках у найближчому майбутньому, тому вкрай важливим для ЄС є пошук альтернативних рішень, що відповідатимуть цілям ЄЗК.

¹⁶ European Commission, COM(2022) 108. (2022, March 8). *REPowerEU: Joint European Action for more affordable, secure and sustainable energy*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2022%3A108%3AFIN>.

Зауважимо також, що вже на четвертий день від початку масштабного російського вторгнення в Україну канцлер Німеччини Олаф Шольц публічно заявив про значне збільшення оборонних витрат у поточному році: витрати становитимуть приблизно 2,53% ВВП, що навіть більше за показник, рекомендований Північноатлантичним альянсом. Згодом подібне рішення щодо збільшення видатків на оборону ухвалили й інші європейські держави, серед яких, зокрема – Бельгія, Румунія, Італія, Польща, Норвегія, Швеція¹⁷. Цікаво, що із заявою щодо збільшення оборонного бюджету виступила навіть Швейцарія, яка з 1815 року дотримувалася політики військового нейтралітету¹⁸. Отже, таке різке підвищення витрат на оборону може започаткувати нарощування обсягів виробництва озброєння та військової техніки на території ЄС. Зауважимо, що за даними британських організацій CEOBS та SGR, ще у 2019 році, коли країни ЄС виробляли товари оборонного призначення у звичайних обсягах, викиди CO₂, що походять з військового сектору ЄС, становили 24,8 млн тонн¹⁹. Так, розширення світового оборонного виробництва значно поглибить кліматичну кризу, позаяк призведе до суттєвого збільшення карбонового сліду в порівнянні з минулими роками.

Доцільно зважити й на факт, що значне погіршення кліматичної ситуації у світі може відбутися внаслідок діяльності приватних компаній, які вже зараз анонсують про збільшення обсягу виробництва мілітариської продукції через стрімко зростаючий попит на неї. Так, Джеймс Д. Тейклет – президент і генеральний директор Lockheed Martin Corporation – в інтерв'ю телеканалу CBS News від 8 травня

¹⁷ Mackenzie, C. (2022, March 22). Seven European nations have increased defense budgets in one month. Who will be next? *Breaking Defense*. URL: <https://breakingdefense.com/2022/03/seven-european-nations-have-increased-defense-budgets-in-one-month-who-will-be-next>.

¹⁸ Klaunzer, P. (2022, May 9). Support grows for proposed Swiss army budget hike. *SWI swissinfo.ch*. URL: <https://www.swissinfo.ch/eng/support-grows-for-proposed-swiss-army-budget-hike/47579096>.

¹⁹ The Left in the European Parliament, Conflict and Environment Observatory, & Scientists for Global Responsibility. (2021). *Under the Radar. The carbon footprint of Europe's Military Sectors: A scoping study*. URL: https://ceobs.org/wp-content/uploads/2021/02/Under-the-radar_the-carbon-footprint-of-the-EUs-military-sectors.pdf.

2022 року анонсував намір компанії збільшити виробництво ракет протитанкового комплексу Javelin майже вдвічі²⁰.

Ще одним предметом стурбованості є транспортні викиди CO₂ в атмосферу, які поступово зростатимуть через постачання озброєнь в Україну, зокрема, з країн-членів ЄС. У цьому контексті зазначимо, що досягнення однієї з цілей ЄЗК – скоротити викиди парникових газів у транспортному секторі на 90% до 2050 року в порівнянні з 1990 роком²¹ – значно ускладняється. З іншого боку, зменшення обсягів пасажирських авіап перевезень, що спостерігається від початку російсько-української війни, мало б сприяти скороченню карбонового сліду.

Що стосується безпосередньо ситуації в Україні, підкреслимо, що «путінська воєнна машина» фактично повністю знецінила багаторічні зусилля держави, направлені на покращення стану атмосферного повітря: обстріли росіянами хімічних та нафтопереробних заводів по всій території країни, загоряння на військових складах, пожежі в зоні відчуження навколо Чорнобильської АЕС, а також численні вибухи та робота важкої техніки – все це провокувало та продовжує провокувати значні обсяги викидів забруднюючих речовин у повітря, віддаляючи Україну від досягнення довкільної та кліматичної стійкості.

Інші потенційні виклики та загрози для реалізації ЄЗК внаслідок агресивної політики російської влади. Дії російських окупантів на території України насторожують увесь світ. Побоювання викликають, з-поміж іншого, навмисні ураження, що може завдати Росія ядерним об'єктам України, зокрема, найбільшій в Європі атомній електростанції в Енергодарі, що нині перебуває під контролем російських сил. Ще однією потенційною загрозою є застосування державою-агресором зброї масового ураження проти України всупереч міжнародному праву: біологічної чи хімічної, а особливо тактичної ядерної зброї, що спровокує катастрофічні за своїми масштабами екологічні наслідки для

²⁰ Brennan, M. (2022, May 8). Transcript: Lockheed Martin CEO Jim Taiclet on "Face the Nation". *CBS News*. URL: <https://www.cbsnews.com/news/jim-taiclet-transcript-face-the-nation-05-08-2022>.

²¹ European Commission, COM/2021/550. (2021, 14 July). *'Fit for 55': delivering the EU's 2030 Climate Target on the way to climate neutrality*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0550>.

всього континенту та, фактично, призупинить всі зелені трансформації, передбачені ЄЗК. І хоча, за оцінками багатьох провідних аналітичних центрів, серед яких Королівський інститут міжнародних відносин «Chatham House»²² та Інститут досліджень національної безпеки в Тель-Авіві²³, широкомасштабне використання російськими військовими зброї масового ураження на території України є малоймовірним, все ще залишаються застереження щодо точкових, цілеспрямованих хімічних та/або біологічних атак з боку РФ. Ці загрози посилюються внаслідок непередбачуваної агресивної політики російського державного керівництва.

Висновки. Воєнний екоцид, що здійснюється на території України від початку масштабного російського вторгнення, провокує незворотні наслідки для довкілля та здоров'я українського населення. Ба більше, віддаляє весь цивілізований світ від досягнення кліматичної нейтральності.

Суттєвих змін внаслідок російсько-української війни зазнав, з-поміж іншого, зелений курс, що успішно реалізовувався на рівні ЄС, починаючи з 2020 року. Протягом першого місяця після початку війни лідери європейських держав оновлювали план дій у межах ЄЗК та, зрештою, анонсували прискорення зелених трансформацій, визначивши такі пріоритетні цілі до кінця нинішнього десятиліття: позбутися залежності від російських енергоносіїв, скоротити річне споживання викопного газу до 40-45% у порівнянні з 1990 роком, поступово замінити автомобілі з двигунами внутрішнього згоряння на екологічно чисті види транспорту, прискорити перехід ЄС до відновлюваної енергетики та інші. З іншого боку, серед викликів та загроз, що можуть сповільнити заплановані екологічні перетворення в ЄС – зростання транспортних викидів CO₂ в атмосферу внаслідок постачання різних видів озброєння в Україну, нарощування обсягів виробництва озброєння та військової техніки

²² Wakefield, B., & Lewis P. (2022, March 30). Ukraine: Is a chemical or biological attack likely? *Publication of the Chatham House*. URL: <https://www.chathamhouse.org/2022/03/ukraine-chemical-or-biological-attack-likely>.

²³ Barel, H. (2022, March 24). Will Russia Use Nuclear Weapons in Ukraine? *Publication of the Institute for National Security Studies*. URL: <https://www.inss.org.il/publication/russia-nuclear>.

державами-членами об'єднання, відновлення роботи підприємств на території ЄС, які працюють на викопному паливі тощо.

Особливе занепокоєння викликають потенційне застосування Росією зброї масового ураження у війні з Україною, а також атаки на українські об'єкти ядерної інфраструктури з боку РФ — це не лише спричинить екологічну руйнацію населених пунктів країни та значну шкоду генофонду нації, але й унеможливить повноцінну реалізацію будь-яких природоохоронних ініціатив, зокрема, у межах ЄЗК.

Список літератури

- Abnett, K. (2022, April 20). European Commission analysing higher 45% renewable energy target for 2030. *Reuters: Breaking International News & Views*. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/european-commission-analysing-higher-45-renewable-energy-target-2030-2022-04-20>.
- Barel, H. (2022, March 24). Will Russia Use Nuclear Weapons in Ukraine? *Publication of the Institute for National Security Studies*. URL: <https://www.inss.org.il/publication/russia-nuclear>.
- Brennan, M. (2022, May 8). Transcript: Lockheed Martin CEO Jim Taiclet on “Face the Nation”. *CBS News*. URL: <https://www.cbsnews.com/news/jim-taiclet-transcript-face-the-nation-05-08-2022>.
- Consolidated version of the Treaty establishing the European Community, C 325/1. (2002, 24 December). *Official Journal of the European Communities*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12002E/TXT&from=EN>.
- European Commission, COM(2019) 640. (2019, 11 December). *The European Green Deal*. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b828d165-1c22-11ea-8c1f-01aa75ed71a1.0002.02/DOC_1&format=PDF.
- European Commission, COM(2022) 108. (2022, March 8). *REPowerEU: Joint European Action for more affordable, secure and sustainable energy*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2022%3A108%3AFIN>.
- European Commission, COM/2021/550. (2021, 14 July). *‘Fit for 55’: delivering the EU’s 2030 Climate Target on the way to climate neutrality*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0550>.
- European Commission, COM/2021/557. (2021, 14 July). *Proposal for a Directive (EU) 2018/2001 on the promotion of the use of energy from*

- renewable sources*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52021PC0557>.
- European Commission, JOIN(2020) 7. (2020, March 18). *Eastern Partnership policy beyond 2020*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020JC0007&from=EN>.
- European Commission. (2022, April 20). In focus: Reducing the EU's dependence on imported fossil fuels. *Official website*. URL: https://ec.europa.eu/info/news/focus-reducing-eus-dependence-imported-fossil-fuels-2022-apr-20_en.
- European Commission. (2022, March 8). REPowerEU: Joint European action for more affordable, secure and sustainable energy. *Official website*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_1511.
- European Parliament resolution on the climate and environment emergency, 2019/2930. (2019, November 28). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2019-0078_EN.html.
- European Parliament resolution on the European Green Deal, 2019/2956. (2020, January 15). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0005_EN.html.
- Intergovernmental Panel on Climate Change. (2014). *Climate Change 2014: Synthesis Report*. URL: https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/05/SYR_AR5_FINAL_full_wcover.pdf.
- Klaunzer, P. (2022, May 9). Support grows for proposed Swiss army budget hike. *SWI swissinfo.ch*. URL: <https://www.swissinfo.ch/eng/support-grows-for-proposed-swiss-army-budget-hike/47579096>.
- Mackenzie, C. (2022, March 22). Seven European nations have increased defense budgets in one month. Who will be next? *Breaking Defense*. URL: <https://breakingdefense.com/2022/03/seven-european-nations-have-increased-defense-budgets-in-one-month-who-will-be-next>.
- The Left in the European Parliament, Conflict and Environment Observatory, & Scientists for Global Responsibility. (2021). *Under the Radar: The carbon footprint of Europe's Military Sectors: A scoping study*. URL: https://ceobs.org/wp-content/uploads/2021/02/Under-the-radar_the-carbon-footprint-of-the-EUs-military-sectors.pdf.
- United Nations. (2015). *Paris Agreement*. URL: https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf
- Wakefield, B., & Lewis P. (2022, March 30). Ukraine: Is a chemical or biological attack likely? *Publication of the Chatham House*. URL: <https://www.chathamhouse.org/2022/03/ukraine-chemical-or-biological-attack-likely>.
- World Meteorological Organization. (2020). *Global Annual to Decadal Climate Update*. URL: https://hadleyserver.metoffice.gov.uk/wmolc/WMO_GADCU_2020.pdf.